

БЕЛЕТРИСТИКАТА НА АНА КАРИМА И ЕВГЕНИЯ МАРС В БЪЛГАРСКАТА ПЕРИОДИКА ОТ НАЧАЛОТО НА XX ВЕК

Кичка Кушева-Персенска
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

THE BELLES LETTRES OF ANA KARIMA AND EVGENIA MARS IN THE BULGARIAN PERIODICALS IN THE BEGINNING OF XXTH CENTURY

Kichka Kuseva-Persenska
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

This text examines the belles lettres of the creations of Ana Karima and Evgenia Mars, which are published in the Bulgarian periodicals in the beginning of the XXth century. The text researches the first manifestation of one of the first women writers and the way of their inclusion in the literary circles. There are considered the critical reactions toward the belleslettres of Karima and Mars, which also modeled their image of women writers.

Key words: women writers, belles lettres, Bulgarian periodicals

Българската периодика от началото на XX век играе сериозна роля за формирането на националния литературен процес. Тя е необходимият посредник между писател и читател в онези времена, когато поради малкия брой тясно специализирани литературни издания обикновено на страниците на вестници и списания съжителстват социално-политически новини и коментари, художествени творби и критически рецензии за тях. Навремето самата поява на нечий текст по страниците на издания като сп. „Българска сбирка“, сп. „Ново време“ или сп. „Мисъл“ вече е вид престиж, признание, свидетелство за качествата и възможностите на автора.

Евгения Марс и Ана Карима започват своя път като писателки именно от страниците на периодичния печат; разказът е жанрът, който избират за първите си творчески опити. От една страна, произведенията им излизат по едно и също време и по страниците на едни и същи издания, от друга – имената им са познати в публичността зара-

ди конфронтацията между авторките. Синхронността на изявите им и особената личностна обвързаност между двете прави логично (от определена гледна точка) успоредното, „сдвояващото“ разглеждане на създаденото от тези писателки.

Как точно те се включват в тогавашните литературни среди, какво представляват ранните им белетристични текстове, публикувани в периодиката – тръгвайки от тези въпроси, настоящата работа ще се опита да (си) обясни защо двете авторки остават в маргиналията на литературата ни от началото на ХХ век.

През 1906 г. в българското литературно и културно пространство, доминирано от мъже, се появяват два сборника с разкази на жени – „Из живота“ на Евгения Марс и „Разкази, том 1“ на Ана Карима. Изданията свидетелстват, че авторките са натрупали художествен материал, а и смелост по-настойчиво да потърсят мястото си на литературната сцена. Въпреки скромната бройка творби, включени в изданията (съответно 9 и 11), книгите на двете писателки заявяват амбицията и представителки на „нежния пол“ да бъдат признати за част от творческите среди в страната. Ще проследим пътя на авторките до тези им прозаически сборници и ще припомним какво твърдят ранните критически оценки за тях.

Евгения Бончева-Елмазова, под псевдонима *Myosotis*, публикува първия си разказ „Далеко, далеко...“ във в. „Софийски вестности“, бр. 3, от 8 май 1903 г. Изданието е с подзаглавие „всекидневен практическо-обществен вестник“, т.е. художественото творчество не е сред основните му интереси, но както в голям брой подобни вестници от периода и в този, предимно в подлистниците, се помещават литературни текстове (и български, и преводни). Мисленето в стереотипи би оценило първия разказ на госпожа Елмазова, публикуван на страниците на всекидневника, като творба „нормална“, „предсказуема“, „естествена“ за една жена автор. Изобразени са чувствата и мечтите на двама влюбени, които виждат възможност да бъдат заедно, да споделят любовта си единствено нейде „далеко, далеко ...“ – в облаците, в небето, в смъртта.

Още при тази своя първа поява на страниците на „Софийски вестности“ бъдещата писателка Евгения Марс се среща, така да се каже, с авторката Ана Карима. За Карима в същото издание откриваме критически текст, занимаващ се с новоотпечатаната ѝ пиеса „Пробуждане“. Когато бъдещата „приятелка на Вазов“ прави своите първи стъпки в литературата, за „равноправката“, както е известна в публичното

пространство Ана Карима, вече има изградена представа като за създател не само на белетристични, но и на драматургични текстове.

В свои спомени Марс споделя, че съпругът ѝ е първият човек, който я е насърчавал да твори. Поне част от произведенията ѝ стават обществено достояние благодарение на познанствата и влиянието на д-р Елмазов в обществото. По страниците на вестник „Народно единство“ от 1905 г. например присъства рекламно каре, в което се представя дейността на „първия дипломиран зъболекар у нас“¹ – съпругът на бъдещата писателка е близък до редакторите на вестника. И (покрай другото) има възможност да осигури трибуна за художествените опити на Евгения. Самият Михаил Елмазов проявява интерес към литературно-обществените среди. За кратко време е бил назначен за постоянен суфльор в Румелийския театър в Пловдив (1883 г.), където се и запознава с Вазов. По-късно, в Одеса, където учи, той е вече в близки отношения с намиращия се по същото време там създател на „Под игото“. Двата мъже се оказват особено важни фигури в пътя на писателката Евгения Марс; сътрудничеството им изиграва сериозна роля при формирането и включването ѝ в литературно-културните среди на българското общество от началото на XX век.

Михаил Елмазов е първият, който намира пространство за творческа изява на Евгения, той съзнателно предоставя подкрепа на/за съпругата си при нейното излизане извън очертанията на дома и при вписването ѝ в публичността. Но професионалната му насоченост не му позволява да бъде полезен в изграждането на *писателката* Евгения Марс. Учителят, менторът и покровителят ѝ в словесното изкуство е Вазов – една от най-авторитетните личности у нас по онова време. Ред критически текстове, обсъждащи писателските умения на младата авторка, обръщат внимание именно на влиянието на „народния поет“ върху нея и на отношенията между тях двамата. Все пак във времената на господстващ все още патриархален ред съгласието и подкрепата на съпруга се оказват решаващи за това да може жената безпроблемно да се изявява отвъд домашната сфера.

И така, благодарение на познанствата и влиянието на д-р Елмазов на страниците на „Народно единство“ в периода 1905 – 1906 година са поместени общо седем разказа на Евгения, от които само два („Честита Нова година“ и „В чужда земя“) не са включени в първия ѝ отпечатан сборник. Още преди Вазов да отправи съветите си към младата авторка да остави социалните сюжети на господата, а тя да се занимава със

¹ Виж *Народно единство*, I, №17 – 21, 1905, с. 2 (рекламно каре).

сърдечните неща, тематичен и концептуален център на разказите ѝ са именно вътрешните преживявания и чувствата на личността – реакциите ѝ, провокирани и от социалната неправда, и от предателството на близък до сърцето човек. Трябва да отбележим, че въпреки доминирането на емоцията в творбите главни персонажи не са само жени, а се изследва и представя и мъжкият сантиментален свят. В своите първи опити авторката се е опитала да изобрази и двата типа светоусещане; да покаже силата и неволите и на мъжа, и на жената.

Разказът „Измама“ (преименуван на „Кознодействие“ в първия сборник на Марс) поставя мъжа (Колю) и жената (Надя) в позицията на измамени и страдащи. Историята е за искрената споделена любов на две чисти души, станали жертва на интригите на завистница. Съдбата разделя влюбените, но и ги довежда до осъзнаването на факта, че нещастieto им е последица от човешката злоба. Развръзката идва с Надината смърт – единствена възможност за спасение от житейските неслоди. Замисълът на художественото произведение е интересен... за определен тип публика от началото на ХХ век. Но при изграждането на характерите и в езиково отношение личи определено нуждата от обработка, та да може творбата да се доближи до образците в белетристиката ни от епохата.

Разкази като „Безотрадни“ и „На балът“ изобличават жената от града, забравила моралния дълг към дом и семейство. Творбите „В чужда земя“ и „На молитва“ представят страдащата жена (съпруга и майка), която трябва да се примири със съдбата си, защото неслодите и страданието са резултат от личния ѝ избор. В произведенията „Жизнерадостен“ и „Честита Нова година“ пък централен е образът на мъжа, но именно женското присъствие и действия отключват, стават причина за разкриването на мъжкия емоционален свят.

Макар в проблемно-тематично и стилистично отношение текстовете да не се отличават с творческа изобретателност, те все пак заявяват воля за присъствие в полето на българската художествена словесност, свидетелстват за опита на една жена да се впише в родната литературна публичност.

Ако определим този етап в писателския път на Евгения Марс като първи – той е свързан с „посвещаването“ ѝ в художественото слово и е реализиран с подкрепата на съпруга ѝ д-р Елмазов, то като втори период в творческото развитие на авторката можем да видим годините на съзряването ѝ, обусловено и от присъствието на Вазов в живота ѝ на автор.

От 1907 до 1909 г., т.е. до появата на втория сборник с разкази на Марс („Лунна нощ“), нейни творби и критически отзиви за тях се печатат в престижното „списание за книжнина, исторически и обществени знания“ „Българска сбирка“ (София), както и в списание „Духовна пробуда“ (Пловдив; ключови фигури в него са Вазов, К. Величков, Ст. Михайловски). Разказите на писателката, поместени в тези издания, вече са с по-обработен художествен език. Марс следва съветите на Вазов да се насочи към „сърдечни съчинения“; в белетристичните си творби тя възплъщава неговата представа за женско писане. Сюжетно-тематичните доминанти в произведенията ѝ не изненадват, техниката на повествуване и персонажите ѝ – също, но в сравнение с първите отпечатани текстове на Марс тези от втория ѝ период бележат по-високо ниво на развитие на жената писател.

Именно ролята на „народния поет“ за творческото осъществяване на Евгения Марс става причина за нападките на Ана Карима към текстовете ѝ и към самата нея. Но нека да погледнем как Карима „пробива“ в литературата и какви са сюжетно-тематичните решения в нейните най-ранни отпечатани текстове.

Първите белетристични творби на Ана Велкова Сакъзова излизат подписани с псевдонима Мамин в сп. „Ден“ още в първите му три броя от 1891 г. Главен редактор на изданието, тогава все още и неин съпруг, е Янко Сакъзов, т.е. творбите на Карима намират трибуна благодарение на личната връзка на авторката с ключовата фигура в списанието. Както се вижда, ситуациите около най-ранните белетристични изяви на двете авторки са сходни – и двете жени писателки се появяват с текстовете си в периодичния печат благодарение на своите съпрузи.

Ако в първите три броя на „Ден“ регулярно се печатат произведения на Карима, после, докато списанието излиза, в него не е поместен нито един разказ на авторката. За времето след развода на Сакъзов и Карима това е разбираемо (като се имат предвид местните нрави). А това, че нейните текстове изчезват от изданието още преди този разрыв, вероятно можем да си обясним с настъпилото разминаване между характера на списанието и тематичните и идейните доминанти в разказите на авторката, опитваща се да разшири и обогати творческите си интереси. Също и с личните отношения между писателката и редактора на изданието.

В първите си броеве „Ден“ се ангажира предимно с коментар на социални и политически въпроси, с критика към управляващите, с пропагандиране на социалистическата идея. Дебютните творби на Ка-

рима, отпечатани в списанието, са разказите „Обикновена история“, „Петаче“ и „Педагогически куриоз“. „Обикновена история“ и „Педагогически куриоз“ тематизират посвоему „женския въпрос“ (социализмът го поставя като част от проблема за неравенството в обществото). Първият разказ изобразява тежкия живот и страданията на жената, причинени ѝ от нейния съпруг, а вторият чрез средствата на хумора внушава идеята, че не е необходимо и абсолютното властване на жената над мъжа; нужно е равноправие на половете. Творбата „Петаче“ е особено близо до основната концепция на изданието, защото представя живота на една монета, която попада в двете противоположни социални пространства – на богатите и на крайно нуждаещите се.

Между другото Карима е участвала не само като автор в моделирането на образа на художествения дял от списанието: в свои спомени тя споделя, че първоначално е оценявала кои получени разкази да се печатат в „Ден“. Което не означава, че собствените ѝ текстове съвсем безпроблемно са стигали до страниците на изданието: „Сакъзов ги прочитал и повечето хвърлял в редакторския кош. Без да обръща внимание на това пренебрежение, тя продължавала да пише“ (Василев 1960: 65). Карима разказва и че след една нейна изповед за това какво я вълнува и за какво мечтае (въжделенията ѝ били свързани предимно със социалистическата идея и с борбата за постигане на равноправие за жените), съпругът ѝ я посъветвал да слуша майка му, която ще я научи на домакинство, и след това никога не се заинтересувал от духовния ѝ живот (Василев 1960: 65). Още от началото на съвместния им живот Карима не среща разбиране и подкрепа от страна на Сакъзов. Макар и да е образован и с напредничави идеи, той остава привърженик на патриархалната представа, според която жената трябва да се грижи за дома, за семейството, а сериозните професионални и политически начинания да остави на мъжете². Но вътрешната

² Оказва се, че в собствения си семеен живот един от adeptите на социализма у нас съвсем не е склонен да осъществява на практика идеята за равенство между половете. Очевидно за Сакъзов пример за „нормално“ женско поведение си остава неговата майка – грижеща се за дома, за децата, посрещаща съпруга си. Такова поведение той очаква и изисква и от съпругата си. Различията във възгледите им (на Сакъзов и на Ана) вероятно са предопределени още от преживявания в детските им години. Малкият Янко е болнав и винаги близо до майка си, под нейните грижи у дома; невръстната Ана поради буйния характер на своя баща често пътува, има възможността да види живота в две страни (Русия и България), от малка е свободна и се справя сама по училища и пансиони. Въпреки високото образование и дотсега с нравите на Западна Европа Сакъзов е закостенял в разби-

необходимост на Ана да застане и да действа на обществената сцена, компрометираща ролята ѝ на добра съпруга и майка. За Карима писателското поприще е възможност за по-пълноценна реализация; затова и тя толкова настойчиво се стреми да наложи присъствието си в литературно-обществените среди от първата половина на ХХ век.

Въпреки липсата на съпругеска подкрепа за опитите ѝ да стане писателка, Карима не се отказва да популяризира свои текстове. Един ден тайно изпраща на сп. „Мисъл“ своя разказ „Али-беговица“. „Д-р Кръстев не го обнародвал, защото разказът бил с „прекрасен сюжет, но неумела разработка“ (Василев 1960: 65). Авторката обаче все пак намира трибуна за произведението си – то излиза в кн. 7 от 1897 г. на сп. „Ново време“ с главен редактор Димитър Благоев и именно за този текст Ана получава първия си писателски хонорар (Василев 1960: 65). За съдбата на тази творба вероятно изиграват роля ред специфични обстоятелства. Димитър Благоев отпечатва разкази на Карима в изданието си във времето след идейния разрыв между него (Благоев) и Янко Сакъзов; Карима и Сакъзов пък току-що са се развели – т.е. и за Благоев, и за Карима публикуването на текста е и възможност да подразнят общия противник. От друга страна, поместването на „Али-беговица“ в „Ново време“ е и вид отговор на доктор-Кръстевата отрицателна оценка за творбата, пореден епизод от конфронтацията между двете издания...³.

Така или иначе, Ана Карима намира начин да печата разказите си, да гради образа си на писателка. А специално разказът „Али-беговица“ се вписва във важна за тогавашната ни литература тенденция: в края на ХІХ – началото на ХХ век у нас обработката и проблематизирането на фолклора и на неговата образност е модерно явление. Карима създава текст, чрез който се опитва да се нареди до авторитетите в полето на българската художествена словесност.

„Али-беговица“ представя любовта като неподчиняваща се на „правилата“, зададени от обществото (според тях християнка не може да люби мюсюлманин, турчин не може да се ожени за българка). В

ранията си; свободололюбивият дух на Ана не успява да се адаптира към патриархалния ред.

³ В брой 6 на сп. „Ново време“ (разказът „Али-беговица“ е в следващия) се отправят критики към сп. „Мисъл“ (конкретно към разбираня на д-р Кръстев) и към сп. „Българска сбирка“, които пък са публикували статии, критикуващи размишления на Димитър Благоев (пак от „Ново време“) за буржоазията и буржоазното общество. И в следващи броеве на „Ново време“ присъстват писания, спореци с „Мисъл“ и д-р Кръстев.

разказа Кръстана престъпва забраните, за да се отдаде на любовта си; Али-бег се жени за красивата гяурка. Но нарушаването на установения ред предполага някакъв вид санкция за разбунтувалата се личност и потвърждаване на „закона“. Кръстана и Али-бег изживяват своята любов, обаче нямат наследник; наказанието ги е застигнало. В текста няма пряко представяне на размислите и чувствата на старата вече жена; образът на фолклорната песен, реакцията на героинята спрямо нея изразяват вътрешния свят на Али-беговица. Именно песните и копнежното им слушане създават представа за психичността на жената, жалещата по отишлата си младост и тъгуваща заради липсващата рожба.

Разказът „Али-беговица“ има идейния потенциал да се превърне в знакова белетристична творба за началото на българския ХХ век, но това не се случва. Може би заради неоползотворените докрай възможности на езика. Но сигурно и заради факта, че авторът на текста е жена... и е именно Карима. Така или иначе зад избора на Кръстана се провижда и бунтът на Ана срещу патриархалния ред, който тя отказва да почита и спазва заради стремежа си към утвърждаване в общественото пространство.

В началото си белетристичният път на Карима е белязан от отхвърляне и остра критика към произведенията ѝ. Не я подкрепя съпругът ѝ; няма и утвърден художник на словото, който да дава насоки и идеи при направата на нейните текстове. Въпреки това тя винаги намира начин да присъства в културния и в литературния живот на България от началото на ХХ век.

И разказите от първото сборно издание на Карима не са похвалени от критиката. Не ги одобряват авторитетни тълкуватели като Никола Атанасов и Владимир Василев, които изразяват мненията си по страниците на „Българска сбирка“ и „Мисъл“.

Владимир Василев разглежда детайлно структурата, темата и внушенията на всеки от текстовете в книгата ѝ, за да заключи: „[...] нейните разкази не внасят нищо сериозно в нашата белетристика, макар някои от тях да са твърде гладко написани“ (Василев 1906: 213). Никола Атанасов не говори директно за художествени недостатъци в разказите на Карима, но споделя разочарование от непотвърдените си очаквания спрямо авторката – „един писател, който борави с перото ето вече няколко години, почтена възраст, за да може в такъв срок да издума и своя дума; второ, че това е плод на българската жена, следователно, ще чуем нещо значително из психиката на българката“ (Атанасов 1906: 301).

Критическите отзиви за текстовете на Евгения Марс са по-благосклонни. Асен Младенов на страниците на в. „Народно единство“ (изданието, в което разказите на Марс намират една от своите първи трибуни) дава оценка на всяка творба от сборника „Из живота“. Той отбелязва сполуките им, но все пак не спестява и недостатъците в разказите и необходимостта от усъвършенстване на езика на авторката. Известна е високата оценката на Вазов (в списание „Българска сбирка“) за първия прозаически сборник на Марс. Поетът не отрича, че все още е налице „една известна несръчност в техниката“ (Вазов 1906: 524) на младата писателка; той вижда неумението ѝ да използва възможностите на езика при изграждането на текстовете, но за него е значимо това, че в тях има „жизненост“ и „топлота“. Сериозна като обем е частта с хвалебствените думи за разказите на авторката – маркираните недостатъци на текстовете на Марс „се загубват“. Вазов завършва статията с оценката, че в книгата „Из живота“ „има душа“ (Вазов 1906: 525); т.е. „народният поет“ наистина прави всичко възможно, за да подпомогне включването на Марс в тогавашния литературен живот.

Докато едната писателка е подкрепяна от съпруга си и от своя именит учител, другата, получаваща най-вече негативни отзиви за текстовете си, сама търси как да се впише и да утвърди присъствието си в литературния процес. Карима не само създава художествени текстове; тя също така основава списание за художествено творчество и критика – от 1906 г. е главен редактор на сп. „Нова струя“. Изданието се печата само една година и от него излизат 10 книжки, в които се забелязва силно присъствие на редакторката под различни псевдоними (Карима, К., А. Самуров). Тя публикува нападки към издания (сп. „Мисъл“, сп. „Българска сбирка“), които критикуват разказите ѝ; нейният „отговор“ спрямо негативните оценки за произведенията ѝ, заявен в „Нова струя“, се свежда до некоректни упреци и злободневни подигравки⁴.

В интересни отношения влизат сп. „Духовна пробуда“ и сп. „Нова струя“. Двете издания „тръгват“ по едно и също време (брой 1 на „Нова струя“ е от февруари 1906 г., брой 1 на „Духовна пробуда“ е от март 1906 г.). Изданието на Карима още в първата си книжка напада все още неотпечатаното ново списание, за което се знае, че ще се издава в Пловдив и че в него ще участват Иван Вазов, Константин Величков, Стоян Михайловски. Карима упреква инициаторите на на-

⁴ Виж по-подробно сп. „Нова струя“, рубриката „Из нашите списания“. // *Нова струя*, I, № 1, с. 52; № 3, с. 185; № 4, с. 273.

чинанието, че не са намерили ново заглавие на изданието, а възобновяват наименования вече остарели и загубили значение в съвременността. Така списанието е принудено още в първата си статия да се защитава и да обосновава идейната си концепция. Следващите броеве на „Духовна пробуда“ като че ли изясняват истинската причина за настъпателната позиция на Карима – в новото издание се поместват положителни оценки за сборника „Из живота“ на Марс, както и още нейни разкази; в рамките на две години (1906 и 1907) творби на „приятелката на Поета“ последователно намират място по страниците и на „Духовна пробуда“, и на „Българска сбирка“ – признание, на което ред други млади автори не могат да се надяват (особено ако са жени). Карима публикува свои текстове в „Българска сбирка“ чак през 1911 г., а междуременно печатането на творби от Евгения Марс не е прекъсвало. Все пак в престижното издание, от 1911 г. до последните му броеве от 1915 г., освен разкази на Марс (предимно сантиментални – „Есенна нощ“, „Малката цветарка“, „Пред гръма на войната“) вече се откриват и прозаически творби на Карима по фолклорни мотиви („Юнак Гюро“, „Майстор Манол“), както и такива, интерпретиращи темата за войната („За отечеството“, „Черното куче, истински разказ от времето на Балканската война“). Двете авторки отново се срещат – в едно и също издание, на една и съща територия (тази на белетристиката). Те не остават равнодушни към темата за войната, показват в произведенията си страданието, което тя носи. Но Карима настоятелно работи и над творби с фолклорна основа. Нейните текстове, опиращи се на народнопесенната традиция, са особено важна част от проекта ѝ за собствено вписване в пространството на българската литература от началото на XX век. Те обаче остават недооценени – дали поради факта, че са създадени от жена, дръзнала да оспорва патриархалния ред, или поради това, че авторката им не успява да си осигури подкрепата на авторитетен творец мъж?

Периодичният печат от началото на XX век свидетелства за желанието и усилията на Евгения Марс и Ана Карима да се включат в литературния живот на страната – вестниците и списанията са възлово пространство във и чрез което един автор на художествени текстове може да се утвърди като значим писател. Днес и Марс, и Карима се възприемат като присъстващи в маргиналията на литературния развой. Въпреки стремежа си към оразличаване една спрямо друга, според сегашния аналитичен поглед те си приличат в творчески план. В текстовете им доминират прекомерната емоционалност и сантименталното звучене, т.е. авторките не успяват да избягат от „типичната“

за една жена писателска характеристика, не успяват да създадат ярки характери, които да се окажат значими за литературния развой у нас от началото на ХХ век. Но каквито и забележки да имаме към създаденото от Карима и Марс, след Освобождението те все пак са сред първите жени у нас, които упорито търсят място за себе си в литературната публичност и така проправят път и на други авторки в художественото творчество.

ЛИТЕРАТУРА

- Атанасов 1906:** Атанасов, Н. Разказите на А. Карима. // *Българска сбирка*, XIII, № 5, 1906, 301 – 309.
- Богданов 1995:** Богданов, И. *Българска литературна периодика. Приносът на периодичния печат в развитието на българската литература (1878 – 1944)*. София: Литературен форум, 1995.
- Вазов 1906:** Вазов, И. Из живота, разкази от Евгения Марс. // *Българска сбирка*, XIII, 1906, № 8, 524 – 525.
- Василев 1906:** Василев, Вл. Анна Карима: Разкази. // *Мисъл*, XVI, 1906, № 3, 213 – 218.
- Василев 1960:** Василев, С. П. Анна Карима. // С. П. Василев. *Срещи и разговори*. София: Български писател, 1960, 57 – 67.
- Калинов 2000:** Калинов, М. *Един дух широк и свободен. Щрихи към портрета на Янко Сакъзов*. Шумен: Антос, 2000.
- Карима 1891:** К. Педагогически куриоз. // *Ден*, I, 1891, № 3, 148 – 153.
- Карима 1897:** Карима. Али-беговица. // *Ново време*, I, 1897, № 7, 705 – 709.
- Мамин 1891:** Мамин, А. Обикновена история. // *Ден*, I, 1891, № 1, 32 – 42.
- Мамин 1891:** Мамин, А. Петаче. // *Ден*, I, 1891, № 2, 105 – 112.
- Марс [Myosotis] 1903:** Myosotis. Далечно, далечно... // *Софийски ведомости*, I, № 3, 8.05.1903, с. 2.
- Марс 1905:** Марс, Е. Измама // *Народно единство*, I, 1905, № 28 – № 39, 2 (подлистник).
- Марс 1905:** Марс, Е. На балът. // *Народно единство*, I, 1905, № 41 – 43, 2 (подлистник).
- Марс 1905:** Марс, Е. Един ден в Панчарево. // *Народно единство*, I, 1905, № 48 – 50, с. 1 (подлистник).
- Марс 1905:** Марс, Е. Жизнерадостен. // *Народно единство*, I, 1905, № 67, 1 – 2 (подлистник).
- Марс 1905:** Марс, Е. Честита Нова година. // *Народно единство*, I, 1905, № 78 – 80, 2 (подлистник).

Мартс 1906: Мартс, Е. В чужда земя. // *Народно единство*, I, 1906, № 113 – 126, 2 (подлистник).

Мартс 1906: Мартс, Е. Безотрадни. // *Народно единство*, I, 1906, № 140 – 142, 2 (подлистник).

Мартс 1906: Мартс, Е. На молитва. // *Народно единство*, I, 1906, № 164 – 165, 2 (подлистник).

Младенов 1906: Младенов, А., „Из живота“, разкази от Е. Мартс. // *Народно единство*, II, 1906, № 165 – 172, 1 (подлистник).